

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
про дисертацію Перетятко Галини Володимирівни
«Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні
аспекти», подану на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і
права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертації. Питання співвідношення та взаємодії моралі і права належать до класичних тем юриспруденції, актуальних у всі часи. Однак, в різні періоди вказана актуальність може бути зумовлена різними чинниками. На сьогоднішньому етапі розвитку суспільних відносин та вітчизняного законодавства актуальність досліджень впливу моралі на правове регулювання пов'язана з цілою сукупністю обставин, які умовно можна розподілити на декілька груп. По-перше, це зміна економічно-соціальних умов життя суспільства, в тому числі і пошук оптимальної моделі економічного розвитку. Так, на перший погляд видається, що ці питання не є взаємопов'язані. Однак насправді, коли йде мова про економічні, зокрема, договірні відносини, то як правило, одна сторона в них є економічно слабшою. Враховуючи те, що вітчизняне договірне законодавство є доволі ліберальним, виникає потреба збалансувати умови договору з тим, щоб убезпечити економічно слабшу сторону від зловживання договірною свободою. З цією метою законодавець ввів цілу низку правових конструкцій, що є морально-оцінковими поняттями – добросовісність, справедливість, розумність, несправедливі умови договору та ін. Однак, їх застосування викликало і викликає труднощі, незважаючи на те, що вказані норми застосовуються ось уже більше десятка років.

В процесуальні кодекси нещодавно було внесено норми про недопустимість зловживання процесуальними правами.

Застосування кримінального законодавства, і особливо, питання призначення покарання, завжди супроводжувалось і супроводжується моральним оцінюванням.

Навіть в екологічних спорах, де питання морального оцінювання, як правило, не поставали, все частіше вищі судові інстанції вдаються до морального оцінювання. Зокрема, Верховний суд України поставив під сумнів добросовісність набувача лісової земельної ділянки, цільове призначення якої перед тим було незаконно змінено з земель лісового фонду на землі житлової та громадської забудови.

Так, адже коли суб'єкт правозастосування уникає морального оцінювання та вдається до суто формального застосування норм закону, не завжди досягається мета правового регулювання та значно знижується його ефективність.

Таким чином, питання впливу моралі на правове регулювання є вкрай актуальними і мають не лише суто теоретичний чи філософський характер, а й важливе практичне значення.

Інша група обставин, яка зумовлює актуальність обраної дисертантом проблематики, пов'язана з кризовими явищами у вітчизняній правовій системі, низьким рівнем довіри до судів та інших правозастосовних органів, пошуком шляхів та моделей їх реформування. Із цим пов'язані нещодавні законодавчі зміни з приводу процесу люстрації та формування суддівського корпусу. Одним з центральних понять цього процесу стало поняття доброчесності, яке «мігрувало» також і в інші сфери, зокрема, в законодавство про освіту.

Окремо слід згадати і про питання доцільності, можливості та шляхів захисту моралі державою. Незважаючи на те, що така практика не є суто вітчизняним винаходом, діяльність Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі впродовж 2004-2015 років викликала шквал негативної критики. Однак, після того як вказана Комісія припинила свою діяльність, утворився своєрідний вакуум, зокрема і в питаннях охорони морального здоров'я дітей. Отже, постає проблема пошуку «золотої середини» у сфері захисту суспільної моралі. Означені питання також піднімаються дисертанткою в своєму дослідженні.

Зрештою, неоднорідність суспільства, яка з часом тільки збільшується є ще одним важливим чинником, що актуалізує, робить цікавим і одночасно утруднює дослідження впливу моралі на правове регулювання в Україні.

Ціла низка висновків і положень та рекомендацій, сформульованих у дисертації, відзначається науковою новизною. Це зумовлено, зокрема, тим, що дисертанткою проведено загальнотеоретичний аналіз під кутом зору впливу моралі не лише правотворчої діяльності, а й практики правозастосування і правотлумачення. Так, в дисертаційному дослідженні визначено і проаналізовано використання морально-оціночних понять у Конституції України, основних міжнародних актах у сфері прав людини, кодексах та законах України, що відображають вплив моралі на найбільш значущі для

правового регулювання нормативно-правові акти (с. 70-80; додаток Е); з'ясовано та перелічено правові передумови непрямого впливу моралі на законотворчість (с. 100); виокремлено способи, якими здійснюється непрямий вплив моралі на законотворчість – вплив моральних принципів, позицій і поглядів законотворця та суб'єктів, залучених до законотворчого процесу, на прийняття ними законотворчих рішень; врахування вимог моралі при розробленні проекту правової норми (с. 100); виявлено основні прояви впливу моралі на практику судових органів України (с. 150-151); визначено, що плюралізм розуміння вимог моралі у процесі правозастосування та правотлумачення виявляється за таких умов (обставин): суб'єкти правозастосування одного рівня по-різному застосовують правову норму, що містить підстави морального оцінювання, виходячи з різного розуміння змісту вимог моралі; суб'єкт правозастосування у межах своєї компетенції скасовує правозастосовний акт іншого суб'єкта правозастосування, виходячи з іншого розуміння змісту вимог моралі (с. 182-183); удосконалено вирішення форм впливу моральних принципів і норм на законотворчість, зокрема, виокремлено такі форми: пряма (можливість прямого застосування моральних норм або ж їх безпосереднє вираження у правових нормах) та непряма (через об'єктивування моральних принципів законотворця) (с. 187).

Достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації забезпечується передовсім його методологічним інструментарієм. У цьому зв'язку слід відзначити принципову придатність більшості використаних у роботі методів для розв'язання поставлених завдань (с.6). Зокрема, застосування діалектичного підходу дало змогу з'ясувати природу моральних цінностей у їх єдності з історичним розвитком суспільства, виявити роль моральних цінностей у правовому регулюванні суспільства, використовуючи такі категорії діалектики як свідомість, розвиток, якість та кількість, суперечність, причини і наслідки, необхідність і випадковість, зміст і форма. Загальнонауковий порівняльний метод слугував, зокрема, для з'ясування співвідношення способів урегулювання суспільних відносин нормами права та нормами моралі у правовому регулюванні (с. 53), виявлення спільних і відмінних рис у впливі моралі на законодавство України й деякі основні міжнародно-правові акти у сфері прав людини (с. 63-65, 70-75).

З використанням спеціально-юридичних методів контент-аналізу правових актів, тлумачення правових норм, узагальнення юридичної практики виявлено способи прямої та непрямой форм впливу моралі на

правотворчість в Україні (с. 61, 63-64, 80, 100-101) а також особливості такого впливу на правозастосовну практику (с. 107, 123-124, 151, 158-159).

Широке застосування в дисертації знайшли методи формальної логіки – синтез, абстрагування, конкретизування, індукція, дедукція та ін.

Достовірність положень дисертації забезпечується широкою теоретичною та емпіричною базою дослідження. Так, здобувачем використано 370 джерел. Широку емпіричну базу дослідження складають законодавство України, міжнародно-правові акти у сфері прав людини, практика Верховного Суду України, Конституційного Суду України, правозастосовні та інформаційні акти інших судових органів України, практика ЄСПЛ, законодавство інших держав (вибірково), корпоративні акти, стенограми пленарних засідань Верховної Ради України, рішення Комітету Верховної Ради з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України VIII скликання, стенограми засідань вказаного комітету, практика Громадської ради доброчесності та ін. Без сумніву, це забезпечує достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

На всі використані джерела містяться належні посилання, що свідчить про коректність авторки та сумлінне дотримання нею вимог наукової етики.

Повнота викладу наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях є безсумнівною. Так, основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладено у 10 наукових статтях, з яких 6 опубліковано у виданнях, що визнані фаховими з юридичних наук в Україні, 2 – у наукових періодичних виданнях інших держав. Опубліковано 9 тез доповідей, виголошених на науково-практичних конференціях. Окрім того, дисертант брала участь у розробці двох збірників нормативно-правових актів, що стосуються питань моралі (додатки Б, В).

Результати дисертаційного дослідження були використані при підготовці проекту закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі», про що свідчить відповідний Акт впровадження (додаток Г).

Сказаним вище не вичерпуються вагомі здобутки розглядуваного дисертаційного дослідження. Разом з тим, робота не позбавлена певних дискусійних моментів та ціла низка висвітлених аспектів є своєрідним запрошенням до дискусії

Серед питань, які виникають з приводу виконаного дослідження і могли б стати предметом обговорення в ході публічного захисту дисертації, належать такі.

1. Здобувач слушно зауважує про розширення сфери нормативно-правового регулювання, зокрема за рахунок надання обов'язковості звичним у сфері моралі нормам поведінки (с. 59). Втім, така тенденція може бути оцінена неоднозначно. З одного боку, можна вести мову про надмірне насичування нормативних актів морально-етичними поняттями та вимогами, що може призвести до своєрідного «знецінення» цих понять. Водночас, як свідчить зарубіжний досвід, практика прийняття (і дотримання!), наприклад, кодексів корпоративної етики окремих підприємств є важливим інструментом збільшення довіри з боку інвесторів та створення привабливого інвестиційного клімату в державі. Цікаво було б почути думку дисертанта з цього приводу.

2. Дискусійним видається твердження дисертанта про те, що держава не може втручатися у процес формування тих чи інших моральних норм та устоїв (с. 51). Так, стосовно «традиційних» моральних питань, справді, активне втручання держави видається зайвим. Однак, сьогодні, як видається, є окремі сфери, де існує потреба у втручанні держави в процес формування моральних норм та сприйняття цих норм населенням – мова йде, зокрема, про формування і підвищення екологічної правосвідомості громадян. Інша річ, що методи такого втручання слід підбирати надзвичайно ретельно, аби не досягти зворотного ефекту.

3. Здобувач обґрунтовано вказує, що завдяки закріпленню в законодавстві оцінкових понять, що мають моральний зміст, досягається узгодження змісту правових і моральних норм (с. 49). Повною мірою це досягається, коли відповідна правова норма отримує адекватне застосування. Однак, це не завжди має місце на практиці.

Так проблематичним є застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» щодо недійсності несправедливих умов договору. Ефективність вказаної норми часто зводить нанівець хибне переконання суддів у тому, що договір прочитаний та добровільно підписаний обома сторонами, отже усі його норми є справедливими.

В низці випадків намагання судів уникнути відображення моральної оцінки в рішенні породжує юридичну казуїстику. Так було, наприклад, з практикою щодо позовних вимоги, непередбачених законом або договором: в одних випадках такі позови задовольнялись, в інших – ні.

Фактично, суди в цілій низці випадків виявляли намагання зловживати правом з боку позивачів, тому відмовляли в задоволенні позову. Однак в рішенні моральна оцінка жодним чином не відображувалась, а відмова в позові була мотивована суто формальними міркуваннями – тим, що обраний позивачем спосіб захисту не є передбачений законом або договором. Але в інших випадках, коли теж мали місце непередбачені законом або договором способи захисту, позови задовольнялись.

Хотілось би почути думку дисертанта з приводу того, яким чином покращити ефективність і забезпечити правильне застосування правових норм з закріпленими в них морально-оцінковими поняттями.

4. Автор дисертаційного дослідження вважає досить вдалим досвід діяльності Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (с. 50). Не заперечуючи це твердження, тим не менш, зауважимо, що в часи діяльності Комісії нерідко висловлювалися думки, що ця інституція перебрала на себе невластиві їй повноваження та має сміливість вирішувати питання, що не можуть належати до компетенції будь-якого державного органу. Тим часом як можливість обмеження реалізації окремих прав і свобод в інтересах захисту моралі є передбачена Конвенцією про захист прав і основоположних свобод і така авторитетна інституція як ЄСПЛ вважає за можливе встановлення подібних обмежень.

Зважаючи на те, що сьогодні вже можна порівняти період діяльності Комісії та період після її ліквідації, видається, не варто обмежуватись простою констатацією позитивного досвіду, адже насправді, громадська думка сприймала діяльність Комісії не так однозначно. Особливо це стосується діячів культури та мистецтва. Зважаючи на те, цікаво було б почути й певні критичні зауваження щодо діяльності Комісії, зокрема, чи були допущені якісь упущення в організації і діяльності Комісії чи, можливо, у висвітленні її роботи?

5. Дисертант виокремлює принципи, напрацьовані Європейським Судом з прав людини, з приводу обмеження реалізації прав і свобод людини з метою охорони моралі. Серед них: 1) мораль не є уніфікованою для усіх країн – учасниць Конвенції; 2) держава наділена ширшим розсудом, ніж сам ЄСПЛ в питаннях моралі; 3) моральне здоров'я та інтереси дітей повинні враховуватись при обмеженні реалізації прав і свобод людини з метою охорони моралі (с. 159).

Чи можна екстраполювати вищевказані принципи, напрацьовані ЄСПЛ, на українське суспільство, адже як загалом, так і в питаннях моралі

Відтак є всі підстави для загального висновку про те, що дисертація Перетятко Г. В. «Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти» повністю відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторка – безумовно заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

**Кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»**

М. І. Тарнавська

**Підпис засвідчую:
Вчений секретар**

Р.Б. Брилинський